PAYİTAHTTA BİR İNGİLİZ TÜCCAR

-Sir Dudley North'un İktisat Düşüncesi ve Osmanlı Ticarî Hayatına Dair İzlenimleri-

FATİH BAHA AYDIN

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 2004
KÜLTÜR SERİSİ: 1086

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-562-8

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

İstanbul- 2023

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Fatih Baha Aydın: 1990 yılında İstanbul Üsküdar'da doğdu. Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesinden mezun oldu. Yüksek lisansını İngiltere'de, University of London, Birkbeck College'da yaptı. Marmara Üniversitesi'nden İktisat Tarihi doktorasını aldı. Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde öğretim üyesidir.

İlk romanı *Bihaber*, 2017 yılında Ötüken Neşriyat imzasıyla yayımlandı ve 2018 yılı içerisinde hem Necip Fazıl İlk Eserler Ödülü'ne hem de Attilâ İlhan İlk Roman Vakıf Özel Ödülü'ne layık görüldü. İkinci romanı *Karanlıkta,* 2019 yılında Everest Yayınları'ndan okuyucuyla buluştu. TRT 2'de yayınlanan "Edebi Sofralar" programını hazırlayıp sundu. Birçok edebî dergide öykü, deneme ve makaleleri çıkan Fatih Baha Aydın, iyi derecede İngilizce bilmekte, piyano ve tanbur çalmaktadır.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 9
ÖN SÖZ 11
GİRİŞ 13

TİCARÎ KAPİTALİZM ÇAĞINDA İNGİLTERE 25
Siyasi Olaylar 25
İktisadi ve Sosyal Durum 49
Sosyal Düzen 49
Sanayi ve Ticaret 55
Kamu Maliyesi ve Vergiler 63
Sonuç 67

SİR DUDLEY NORTH'UN HAYATI VE ŞAHSİYETİ 71
Sivil ve Politik Hayatı 71
Şahsiyeti 76
Tüccarlığı 76
Muhasebeciliği ve Denetçiliği 79
Gözlemciliği 81
Hayatı ve Şahsiyeti Ekseninde Bir Sentez 85

17. YÜZYILDA OSMANLI-İNGİLİZ TİCARİ MÜNASEBETLERİ VE SİR DUDLEY NORTH'UN OSMANLI TİCARİ HAYATINA DAİR GÖZLEMLERİ 95
Osmanlı İstanbul'unda Bir İngiliz Tüccar 95
Osmanlı'da Uluslararası Ticaret 111
İthal Mallar 111
İhraç Malları 121
Sonuç 130
Osmanlı'da İngiliz Ticaret Tecrübesi: Riskler ve Tehlikeler 131
Siyasi Zorluklar 131
Sosyal Zorluklar 140
Hediye Kültürü 145
Piyasa Aksaklıkları ve Rekabet 156
Levant'ta Rekabet 156
Osmanlı Esnafı 162
Savaş, Veba, Korsanlık 165
Savaş ve Veba 165

Korsanlık 170
Sikke Darlığı: Para ve Faize Dair Problemler 172
Sonuç 180

SİR DUDLEY NORTH'UN İKTİSAT DÜŞÜNCESİ 185
Yüzyılın Ruhu: Merkantilizm 189
Servet Edinimi ve Dış Ticaret 191
Paraya İlişkin Teoriler 199
Liberalizmin Eşiğinde: Sir Dudley North'un İktisat Düşüncesi 203
İktisat Bağlamında İnsan 204
Piyasa Mekanizması 208
Zenginliğin Kökeni 212
Emek Piyasası ve Düşkünlük 216
Para 220
Faiz 225

BİR ÖMÜRLÜK MÜSTE'MEN: SİR DUDLEY NORTH'UN DİĞER GÖZLEMLERİ 229
Osmanlı Hukuku 230
Osmanlı'da Mimari 237

SONUÇ 241
EKLER 247
KAYNAKLAR 261

ÖN SÖZ

Georg Cantor'un sonsuzlukla ilgili görüşlerinin haklı olduğunu tarih çalışmalarına bakarak da anlayabiliriz. Alman matematikçi bazı sonsuzlukların diğerlerinden daha büyük olduğunu iddia etmişti. Örneğin 0 ile 1 arasındaki irrasyonel sayıların sayısı, 0 ile sonsuz arasındaki tam sayılardan fazlaydı. Yani bölünerek elde edilen sonsuzluk, eklenerek elde edilenden fazlaydı. Tarihçiler Cantor'u tanımaz. Ancak onun öğretisine iman etmiş gibiyiz. Mikro çalışmaların sayısı artıyor; büyük anlatılara tenezzül etmiyoruz. Tezlere bakıldığında hemen anlaşılıyor bu. 18. yüzyılın ikinci yarısında kürek çekmiş kayıkçı esnafının mutfak harcamalarından hareketle soğanın epistemolojik bilmem nesini çalışmayı doktora öğrencileri de danışman hocaları da pek seviyor.

İşte ben bu çalışmada 0 ile 1 arasına saplanmamaya gayret ettim. Evet, tek bir insanın tanıklığını, fikirlerini inceledim. Mektupları, muhasebe defterlerini, tutanakları da bunun için karıştırdım; ortaçağ İngilizcesini keza Sir Dudley'i anlayayım diye öğrendim. Buna rağmen Osmanlı iktisat tarihinin serencamını unutmamaya çalıştım. Osmanlı'daki ticari ve sosyal yaşama dair yeni bir şeyler söyleyebildiysem, 0 ile 1 arasına hapsolmuş ve sürekli daha önemsiz konuları çalışan sosyal bilimcilerden olmadığımı varsayacağım.

Pek çok insana müteşekkirim. İlk başta tez danışmanım Prof. Dr. Erol Özvar'ı zikretmem gerek. Beni Sir Dudley North'la tanıştıran oydu. Doktora tezi yazan birinin ağzından sık sık "sıkıldım" ya da "bitsin istiyorum artık" gibi sözler işitebiliriz. Yalan yok, tez aşamasındayken zaman zaman "yoruldum" dedim. Ancak ne İngiliz tarihinin derinliklerine daldığımda ne de Sir Dudley'nin mektuplarını okumaya çalıştığım aylarda bana asla bıkkınlık sirayet etmedi. Beni böylesi bir maceraya attığı, fikirlerime değer verdiği için Erol Özvar hocama teşekkür ederim. Monografik çalışmalar yapabilmek için geniş bir genel kültüre ihtiyaç duyarız. Benim eksik olduğum sayısız boşluğu varlıkları ve birikimleriyle tamamlayan insanları zikretmek isterim. İngilizceden Türkçeye çevirilerim esnasında yardımını esirgemeyen Ayşe Nur Aydın'a; derin birikimlerini benle paylaşan Prof. Dr. Şevket Pamuk'a ve Prof. Dr. Abdülhamit Kırmızı'ya; Sir Dudley North ve 17. yüzyıl İngiliz ekonomisi hakkındaki sayısız soruma cevap verme inceliği gösteren Prof. Richard Grassby'ye, kimya ve fizik hakkındaki sorularıma cevap veren Dr. Öğr. Üyesi Betül Uralcan'a, sayamayacağım kadar sıkıştığım noktada danıştığım Prof. Dr. Emrah Safa Gürkan'a,

birçok konuda bilgisini ve emeğini esirgemeyen Doç. Dr. Kenan Yıldız'a, matematik tarihi hakkındaki yardımları ve bazı kitapları temin etmemde yardım ettiği için Dr. Enes Özel'e, ağırlık birimleri hakkındaki sorularımı titizlikle cevaplama nezaketi gösteren Prof. Dr. Cengiz Kallek'e, mimariyle ilgili kısımları çevirmeme yardımcı olan Sena Belviranlı, Arş. Gör. Sümeyye Taşdelen ve Seda Özen Bilgili'ye, İtalyancasını benden esirgemeyen Prof. Dr. Michelangelo Guida'ya ve Sümeyye Havuz'a teşekkür ederim.

Pek çok yabancı kaynağa ulaşmamda Oğuz Karasu, Arş. Gör. Esra Karayel Muhacir, Şüheda Tokat yardımcı oldu. Muhtelif konularda Doç. Dr. Serhat Yüksel, Dr. Öğr. Üye. A. Ersin Bayra, Prof. Dr. Hasan Dinçer, ve Doç. Dr. Harun Eryiğit de bana çok destek oldular. "İlim, müminin yitik malıdır, nerede bulursa alır" hadisine güvenip kimi kaynaklara Aleksandra Elbakyan'ın kurduğu web sitesiyle ulaştım. Oğuz Kallek olmasa kitaptaki çizimler de olmazdı. Hepsine minnettarım.

Hocalarım ve dostlarıma ek olarak isimlerini sayamayacağım kadar kişi bana arşiv çalışmalarımda destek oldu. İngiltere'deki çalışmalarım esnasında bana yardım eden British Library, National Archives, Kent Archives, Bodleian Library çalışanlarına ve onların Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi, ve TDV İslam Araştırmaları Merkezi'ndeki meslektaşlarına teşekkür ederim. Ötüken Neşriyat ailesinin sıcaklığı olmasaydı, kitabı yayıma hazırlarken çok zorlanırdım. Başta Ayşegül Büşra Paksoy'a olmak üzere, hepsine teşekkür ederim.

Son olarak aileme teşekkür etmek isterim. Her türlü desteği için annem Ayşe Şakire Aydın'a, kitabı okuyan ve maddi/ manevi desteğini esirgemeyen babam Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın'a, bilim tarihiyle alakalı sorularıma cevap veren Dr. Sena Aydın'a, çeviri uğraşımda ikinci bir teşekkürü hak edecek kadar bana destek olan Ayşe Nur Aydın'a ve maddi/manevi desteklerini her daim hissettiğim abilerim A. Buğra Aydın'a ve M. Behiç Aydın'a teşekkür ederim. 2022 Ekim'inde vefat eden canım kardeşim Ömer Bilgehan Aydın da doktora tezimi okuyup fikirlerini paylaşmıştı. Bazı düzeltmeler ve eklentiler onun sayesinde oldu. Ben ona minnetimi dua ederek göstermeye çalışıyorum. Bu kitaptan istifade eden olursa, ondan da aynısını yapmasını rica ederim.

Ben okuyucuyla kendi yarattığım karakterlerin arkasından konuşmaya alışkınım. Kurgu olmayan ilk metnim olması bakımından heyecanlıyım. Ve biraz da korkuyorum. Akademinin sıkıcı ve yanlış dolu dilini kullanmadım. Ondan eminim. Anglosakson akademik yazınında kullanılan dile benziyor üslubum. Örneğin yukarıda bir cümleye "ve" ile başladım. Zaman zaman Oxford virgülü kullandım. Umarım kulak tırmalamaz. Roman yazmaya alışkın olduğum için kimi zaman ölçüyü kaçırmış olabilirim. Bütün bunlara rağmen, kitabın faydalı olabileceğine inanıyorum.

Fatih Baha Aydın

GİRİŞ

Birçok hanedan için politik ve ekonomik çalkantılarla geçmiş 17. yüzyılın ikinci yarısında, zengin olma hayali taşıyan bir tüccar olan, Dudley North, Osmanlı topraklarına adımını atar. On dokuz yıl süren serüveni neticesinde –ki bu sürenin önemli bir kısmı İstanbul'da, Pera'da geçmiştir- 17. yüzyıl için önemli sayılabilecek bir servet biriktirir ve anavatanı Londra'ya döner. Daha sonra "Sir" unvanı alacak olan Dudley North burada da boş durmaz, ticari faaliyetlerine ek olarak siyasi arenada da boy gösterir ve iktisadi meselelere dair görüşlerini yazmaya başlar. Çağdaşları gibi o da "pamphlet" yani risaleler yazarak tağşiş, kırpık sikke, yoksulluk, ticaret gibi konulardaki pratik bilgilerini teorileriye döker. İktisadi düşünceler tarihi bağlamında "Bırakınız yapsınlar" ifadesini belli belirsiz mırıldanmaya başlayan iktisatçılardan ilkidir, Sir Dudley. Bu yüzden onunla ilgili araştırmalar yapan İngiliz iktisat tarihçileri, onu daha çok İngiliz iktisadi düşüncesi bağlamında anlamaya çalışmış, bu teorik tartışmaların dışına çıkmaya çalışanlarsa onu ya 17. yüzyılda faaliyet göstermiş bir işletmeyi ya da Levant ticaretini anlamak için kullanmışlardır. Fakat esasında o, klasik iktisadın erken kurucularından biri olarak literatürde karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağ'a has iktisadi düşüncenin, yerini matematik ve analitik gibi araçların kullanıldığı modern metotlara bıraktığı dönemin önemli bir iktisadi düşünürüdür, Sir Dudley North. Hatta Ingrid Rema, Klasik doktrinini dayandığı temelin üç ayağından birine İngiliz tüccarın fikirlerini koymuştur.[1]

Hâlbuki Sir Dudley North'un yaşamı ve eserleri, bütün bunların haricinde 17. yüzyıl Osmanlı'sını okumak için de pek kıymetli birer kaynaktır. Levant'a tüccar kimliğiyle adım attığı için gözlemleri, notları ve çözüm tavsiyeleri çağdaşı seyyahlardan oldukça farklılık arz eder. Yalnız bu tarafıyla yani Osmanlı siyasi, iktisadi ve sosyal dokusuna dair pek çok önemli gözlemleri sebebiyle bile incelenmeyi hak eder. Fakat bunun da ötesinde Sir Dudley North, birbirlerinden pek çok cihetle ayrılan iki milletin içinde yaşamış, iki farklı iktisadi düşüncenin tezatlıklarını veya benzerliklerini onun sayesinde gözlemleyebildiğimiz nadide bir örnek. Zira iktisada dair risalelerinde de parlamentodaki konuşmalarında da daima Osmanlı tecrübesi sezilir. İngiltere'deki kırpık sikke yasasına itiraz ederken sikke tashihinden bahseder; faiz hadlerinin ser-

[1] Ingrid Hahne Rima, *Development of Economic Analysis* (New York NY: Routledge, 2009), 50–51.

best bırakılmasını öğütlerken on dokuz yıl yaşadığı Türkiye'den örnek verir. Hâsılı, işleyen ve işlemeyen uygulamalarıyla Osmanlı tecrübesi, erken iktisadi düşünürlerin en önemlilerinden olan bu İngiliz beyefendisinde –ve dolayısıyla İngiliz iktisadi düşüncesinde- daima duyulur. Bu çalışma, bir tarafıyla 17. yüzyıl Osmanlı ticari hayatına dair yeni ufuklar açmak amacı güderken, bir tarafıyla da Osmanlı ve İngiliz iktisat düşüncelerinin farklılıklarını/benzerliklerini birbirlerinin üzerinden anlamaya, İngiliz tüccarımızın tecrübesinin İngiliz liberal düşüncesi üzerindeki etkisini irdemeleye çalışmaktadır. Klasik iktisat düşüncesinin temelini atan düşünürlerden biri olarak karşımıza çıkan Sir Dudley North'un on dokuz sene Osmanlı coğrafyasında kalıp, fikirlerini burada geliştirmesi çoğu zaman bir "motif" olarak kalmıştır. "Klasik iktisadın kurucularından" olan bu beyefendinin Levant tecrübesi, sadece kendi başına anlam ifade eden bir şeymiş gibi görülmüş ve büyük oranda pas geçilmiştir. Bu kitap, liberal iktisat düşüncesinde yadsınamayacak bir yere sahip olan Sir Dudley'nin Osmanlı yıllarını incelemekte fakat bunun da ötesinde, İngiliz tüccarın iktisadi düşüncesiyle Osmanlı iktisadi pratikleri arasındaki ilişkiyi irdelemeye çalışmaktadır.

İngiliz iktisat tarihçileri için Doğu Hint ticaretine dâhil olmuş tüccar ve/veya düşünürler Levant'a gidenlere kıyasla daha ilgi çekici bir çalışma alanı olmuştur. İngiliz dış ticareti ve dış politikasına etkisi düşünüldüğünde Levant ticareti, Uzak Doğu ticaretine kıyasla çok daha önemsiz olduğu için bu durum anlaşılabilir. Her ne kadar Avrupa'da bir Katolik krallığın kurulmasını engellemek isteyen İngiltere, Osmanlı'yı doğal bir müttefik olarak görmüşse de Zanta adasından anavatan gelen kuşüzümünü saymazsak[2], Doğu Akdeniz ticareti İngiliz krallarını nispeten daha az ilgilendirmiştir. Bu durumun günümüze yansıması da Sir Dudley North gibi Levant tüccarlarının Doğu Hindistan tüccarlarının gölgesinde kalmış olmalarıdır. Fakat Osmanlı'nın nazarından baktığımızda ise tablo değişmekte.

17. yüzyıl Osmanlı'sındaki ticari hayata yahut makroekonomik gelişmelerin halkın iktisadi durumuna etkileri söz konusu olduğunda, bugün dahi yeterli miktarda veri yoktur. Evliya Çelebi, Tavernier, Chardin, Tournefort, John Covel gibi isimlerin tanıklığıyla 17. yüzyılın bir nevi röntgeninin çekilmeye çalışması da bu sebepledir. Sir Dudley North evrakı, yukarıda zikrettiğimiz isimlerin yazdıklarını kimi zaman tasdik eder, kimi zaman detaylandırır, kimi zamansa reddeder.

Bunlara ek olarak 17. yüzyıl Osmanlı iktisadi ve sosyal hayatına dair yeni veriler de ihtiva eder.

Sir Dudley North tüccardı. İstanbul, İzmir ve Halep sokaklarını para kazanmak için arşınladı. Hatıratını bastıracak bir lordun yahut kralın himayesinde değildi. Çağdaşı seyyahlara göre böyle bir hürriyetinin olması son derece önemli. Zira seyyahlar genellikle, anavatanlarında onları bekleyen patronlarına bambaşka bir dünya, ilginç

[2] Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, çev. Çiğdem Erkal İpek (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013), 97.

TİCARÎ KAPİTALİZM ÇAĞINDA İNGİLTERE

Siyasi Olaylar

İngiltere'de 17. yüzyılda yaşanan siyasi gelişmeler, basit bir taht kavgası olarak görülemeyecek kadar komplekstir. 1600'lü yıllar, küçük bir ada devleti olan İngiltere'nin modern meşruti sistemine kavuştuğuna, kapitalist kurumların doğuşuna ve dogmatik düşüncenin yıkılışına tanıklık etti. 1700'lü yıllara gelindiğinde kimse periler, cadılar ve simyaya kıymet vermiyordu. Newton'un evreni, doğanın kendi kendine işleyen bir nizamı olduğunu ispat etmişti. Yüzyılın başında hüküm sürmüş James ve Charles, gümrük tariflerini istediklerini gibi artırabiliyor, ticari ve sınai tekeller veriyor, fiyatları denetliyor, çitlemeyi yasaklıyordu. Yüz yıl sonraysa bu düzen hemen hemen tamamen yıkılacak ve "laissez-faire" düsturu hüküm sürmeye başlayacaktı. Daha önce aristokratlardan veya tüccarlardan çoğu zaman zorla borçlanan kral, Bank of England'ın kuruluşuyla modern iç borçlanma araçlarıyla ülkesini yönetecekti.[1]

I. Charles 1625 yılında tahta çıktığında, kimse onun 30 Ocak 1649 sabahında "halka karşı işlediği suçlar" yüzünden idama mahkûm edileceğini tahmin edemezdi. Charles'ın babası James, İngiltere ve İskoçya kralı olarak taç giydiğinde, parlamento onu büyük bir kurtarıcı olarak görmüştü. Fakat 1649'da idam edilişini takip eden yaklaşık dört yüz yıl boyunca o, İngiltere'deki iç savaş çağını başlatan hükümdar olarak anıldı.[2]

Birçok siyasi ve ekonomik sebebin İngiliz iç savaşında rol oynadığı iddia edilebilir. Marksist okul iç savaşı, toprak sahibi ile tüccar kesim

---

1 Christopher Hill, *İngiltere'de Devrim Çağı, 1603-1714*, çev. Uygur Kocabaşoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 14.

2 R. O. Bucholz – Newton Key, *Early Modern England, 1485-1714, A Narrative History*

arasında Orta Çağ'dan beri süregelen çekişmenin bir doruğu olarak okudular. Buna göre feodal düzenin muhafızları aristokratlar, İngiltere'deki mevcut sosyal dengeyi (diğer bir ifadeyle aristokrasi-kraliyet-kilise arasında bölüşülen egemenliği) sürdürmek; uzun zamandır palazlanmakta olan tüccar ve diğer "avam" meslek sahipleriyse, egemenliği ele geçirmek yoluyla İngiltere'yi bir burjuva toplumuna çevirmek istiyordu. Max Weber'in başını çektiği bir grup tarihçiyse, iç savaşın çıkışını daha ziyade dinî sebeplere yani baskıcı püriten hareketlere bağlıyordu. Bu ekole göre püritenlik özel mülkiyetin kutsallığına, gelenekten ziyade rasyonaliteye inanmaktaydı. İnanç şahsi bir meseleydi, kilise ve kraliyete bağlılık bundan önemli değildi. Püritenliğe göre disiplin bu dünyada ve öbüründe en büyük erdemdi. İşini düzgün yapmak Tanrı'ya yaklaşmanın güzel bir yoluydu. Bundan dolayı püritenlik işverenler için cazip bir inançtı. Gerçekten de bu inanışın Londra'da, diğer şehirlerde ve kumaş üretimiyle geçinen beldelerde çok sayıda takipçisi vardı.[3] Püritenler reform arayışındaydı. Ve onlara göre değişim sadece İngiliz Kilisesi'nde değil toplumda da olmalıydı. Weberci okula göre iç savaş, Stuart hanedanının böylesi bir değişeme ve tabii püritenliğe karşı oldukları için yaşanmıştı.[4]

Revizyonist tarihçilere göreyse iç savaş uzun süreli bir çekişmenin sonucu değildi. Kral ve parlamento; kral ve halk; aristokratlar ve tüccarlar; püritenler ve İngiltere Kilisesi mensupları… Aralarında çekişme olduğu iddia edilen bütün sosyal sınıflar, temel esaslarda -bilhassa meşrutiyet konusunda- hemen hemen aynı düşünüyordu ve yüz yıla yakın Stuart egemenliğinin tamamına yakınında birbirleriyle iş birliği halindeydi. Yönetim, kral ve korumasındaki seçkin bir zümrenin meselesiydi. Revizyonistler, toplumsal mutabakata ve güç odaklarına inanmakla birlikte, parlamentonun sanıldığı kadar da önemli olmadığı inancındaydılar. Zira parlamento nadiren ve sadece kral istediğinde toplanıyordu.[5] Revizyonistler dikkate alınmalı. Çünkü 17. yüzyıl İngiliteresi'nde parlamento birkaç yılda bir toplanıp önemli meseleleri

(Oxford: Wiley-Blackwell, 2009), 341–342, 41-42.

3 Hill, *İngiltere'de Devrim Çağı*, 112.

4 Bucholz - Key, *Early Modern England, 1485-1714*, 342–343.

5 Jack A. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World, Population Change and State Breakdown in England, France, Turkey and China, 1600-1850* (Londra: Routledge, 2016), 64–68.

SİR DUDLEY NORTH'UN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

Sivil ve Politik Hayatı

Sir Dudley North 1641 yılında soylu bir aileye doğdu. İngiliz tüccarın babası IV. Baron North, Guilford Kontu ve Lordlar Kamarası vekiliydi. Dudley North'un abilerinden Francis North (1637-1685) avukattı ve 1682'de Lord Keeper (kraliyet mührünün hamisi) olarak atandı; ülkedeki en yüksek rütbeli hukuk memuruydu. Bir diğer abisi John North (1645-1683) parlak bir eleştirmen, dil bilimci, akademisyen ve önemli bir koleksiyoncuydu. Sir Dudley'nin hayatını da yazan küçük kardeşi Roger North ise avukat, tarihçi ve bestekârdı; babasının ve kardeşlerinin biyografilerini yazan, Sir Dudley'e çalışmalarında yardım eden oydu.[1] North ailesine mensup birçok bilim adamı, politikacı, bürokrat İngiliz tarihinde boy gösterdi. Örneğin Frederick North, 1770-1782 yılları arasında Britanya başbakanlığı yapmış ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında da krallığı idare etmişti.

Dudley North kardeşleriyle aynı ilkokula gitti ancak burada pek başarılı olamadı. Okumaktan hoşlanmıyordu. Durumun farkına varan babası, Dudley'i erken yaşta Levant Kumpanyası'na çırak olarak verdi. Bu düzenleme İngiliz aristokrasisinin klasik veraset alışkanlıklarına da uygundu. Protestan miras hukukuna göre topraklar en büyük erkek çocuğa kalmaktaydı.[2] Geride kalan erkek çocukların da bir gün toprak sahibi olabilmesi önemli bir hedefti. Onlara meslek kazandırmak için eğitimlerine ciddi paralar harcanır, öğrenim hayatına devam edecek parlaklığı gösteremeyen çocuklar ticarete yönlen-

---

1 William Letwin, "The Authorship of Sir Dudley North's Discourses on Trade", *Economica* 18/69 (1951), 35–36.

2 Graziella Bertocchi, "The Law of Primogeniture and the Transition from Landed Aristocracy to Industrial Democracy", *Journal of Economic Growth* 11/1 (2006), 43–45.

dirilirdi. İngiliz tüccarımızın babası da bu kanaatteydi. Geliri düşen *gentry*'nin çocuklarını ticarete yönlendirebileceğini düşünmekteydi.[3] İşte Dudley de bu "başarısız" çocuklardan biriydi. Levant ticaretiyle uğraşmak Dudley için avantajlıydı. 1651 yılındaki Seyrüsefer Yasası'yla birlikte İngiliz tüccarlar daha ziyade okyanus ötesiyle yani kolonilerle ilgilenmeye başlamıştı. Burada faaliyet gösteren kumpanyaların giriş ücretleri oldukça yüksekti. Üstelik rekabet etmesi gereken sayısız tecrübeli tacir, mezkûr bölgelerde alım satım yapmaktaydı. *Gentry* arasında İspanya ticareti yaygındı ancak Cromwell İngiltere'sinde artan Katolik düşmanlığı, buradaki faaliyetleri olumsuz etkilemişti. Bununla birlikte Akdeniz, Kıta Avrupası'nın siyasi çalkantılarına nispetle daha güvenli ve stabil bir yerdi. Levant ticaretinin kârlılığı, prestiji ve büyüleyiciliği Londralı tacirler arasında konuşulmaktaydı. *Gentry*'nin çocukları burada hoş karşılanıyordu. Sınırlı bir sermayeyle iş yapmak mümkündü ve Levant Kumpanyası'nın giriş harcı düşüktü.[4] 1661'de, henüz yirmi yaşındayken, İzmir'e gitti ve İngiliz bir tüccarın simsarlığını yapmaya başladı. Babasının "İçki içme ki ticarette sana duyulan güven sarsılmasın"[5] telkinine uyan Dudley, bütün gücünü sermayesini büyütmek için harcadı. Fakat bunda çok başarılı olamadı ve İstanbul'a geldi. 1669 yılında William Hedges adlı bir tüccarın acentasına ortak oldu.[6] Aynı yıl İstanbul'da büyük bir esnaf ayaklanması oldu.[7]

17. yüzyılda acentalar genellikle iki veya üç kişinin ortaklığıyla kurulmaktaydı. Merkezi bir lojistik hizmeti, satın alma, satış, depolama gibi hizmeti sunan acentalar aynı zamanda müşteri bulmada ve yerel yetkililerle olası anlaşmazlıkların çözümünde tüccarlara yardımcı olmaktaydı. "Ragione" olarak adlandırılan bu ufak danışmanlık şirketlerinin önemli fonksiyonlarında biri de Levant piyasalarındaki çe-

---

3 Baron North, *Observations and advices oeconomical* (Londra: John Martyn Printer, 1669), 18.

4 Richard Grassby, *The English Gentleman in Trade, The Life and Works of Sir Dudely North* (New York: Clarendon Press, 1994), 22–23.

5 Grassby, *The English Gentleman in Trade*, 29.

6 Grassby, *The English Gentleman in Trade*, 35.

7 Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990b), 151.

17. YÜZYILDA OSMANLI-İNGİLİZ TİCARİ MÜNASEBETLERİ VE SİR DUDLEY NORTH'UN OSMANLI TİCARİ HAYATINA DAİR GÖZLEMLERİ

Osmanlı İstanbul'unda Bir İngiliz Tüccar

Osmanlı'nın 17. yüzyıldaki iktisadi durumu çağdaşı devletlerden çok farklı değildi. Özellikle yüzyılın ikinci yarısından sonraki nüfus artışı, statik bir üretim tarzı sebebiyle ekonomik bir canlanmayı tetiklemiyor ve fiyatlar üzerinde bir baskı oluşturuyordu. Proto-kapitalist denebilecek bir tüccar grubu vardı ancak ticaret yolları değişiyordu. Uzak Doğu'dan Levant'a akmakta olan lüks mallar Avrupalı tüccarlara artık pahalı gelmekteydi. Ümit Burnu'nu dolaşıp Hindistan ve Çin mallarını yerinde almak çok daha ucuzdu. Dolayısıyla Osmanlı limanları 17. yüzyıl ihraç kapasitelerini kaybetmekteydi. Fiyat devriminin yıkıcı etkilerini ziraî bir imparatorluk olması hasebiyle Osmanlılar da hissetmekteydi. Tımarlı sipahi güç kaybetmiş, reaya fakirleşmişti. Kalp para ve isyanlar bir önceki yüzyıla göre daha yaygındı. Doğu'da ve Batı'daki uzun savaşların da etkisiyle İmparatorluğun mali durumu iyice kötüye gitmekteydi.[1] Anadolu'daki isyanlar sosyal problemlerin ötesinde İstanbul'a gelen malların maliyetini artırması hasebiyle başkent ekonomisini olumsuz etkilemekteydi.[2] Yabancı paralar, bilhassa kuruş denen Hollanda taleri, Osmanlı ticaretindeki hâkim para olmuştu; ne var ki Doğu'ya karşı verilen ticaret açığı sebebiyle bunlar da İran'a gidiyordu; büyük kentlerde para kıtlığı hissediliyordu.[3] Os-

[1] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016), 124–125; İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, 125.

[2] Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017), 43.

[3] Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 146.

manlılar, Batı'dan hammadde karşılığı altın ve gümüşü İran'a, ipek ve baharat alarak veriyordu.[4]

Erken modern dönemde hüküm sürmüş monarklar, birbirlerine binlerce kilometre uzakta olsalar da kimi zaman benzer problemlerle cebelleştiler. Artan nüfusu besleyebilmek için temel ihtiyaç mallara ait piyasaları kontrol etmeye, vergi gelirlerini maksimize etmeye ve belirsizlikleri bertaraf etmeye çalıştılar. İngiliz kralının ve Osmanlı padişahının iltizama sarılması, diğer bir ifadeyle gelirlerini yerel güçlerle paylaşmak durumunda kalması bu belirsizliğin ne denli büyük bir problem olduğunu göstermekte[5] ki esasında bu refleks, eşyanın tabiatına da uygundur.[6] Erken Modern Dönem devletleri istikrarsız gelirlerini iltizama vererek stabil bir nakit akışını yeğliyordular. Fiyatları, imalatı, vergileri, istihdamı kontrol etmeye çalışmaları da aynı sebeptendir. O yüzden 17. yüzyıl, belirsizliğin olduğu kadar istikrar arayışının da yüzyılıydı.

1600'lerin İstanbul'unda sokakları arşınlayan biri, yüz yıl önceki hemşerilerine göre çok daha az kamusal inşaata rast geliyordu. Gerçekten de yüzyıl boyunca yalnızca bir adet büyük cami yapılmıştı. Anadolu'dan gelen topraksız köylü, eşkıya zulmünden kaçanlar, seyyar satıcılar ve bir konağa kapılanmaya çalışan bir kalabalık… Hülasa 17. yüzyıl İstanbul'u, iktisadi bir hareketlilikten ziyade, toplumsal çalkantılar sebebiyle dinamik bir görüntü vermekteydi.[7] Braudel'e göre 1585 devalüasyonun yarattığı mali ve sosyal kriz 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmüştü.[8]

---

4 Halil İnalcık, "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu bir Bakış.", *Doğu Batı* 17 (2001), 27.

5 Goldstone, "East and West in the Seventeenth Century: Political Crises in Stuart England, Ottoman Turkey, and Ming China", 105.

6 Bir grup araştırmacı 2020 yılında dünya üzerindeki bitkilerin neden yeşil olduğu sorusunu cevaplamaya çalıştı. Bulguları bizim için dahi oldukça dikkat çekici. Buna göre bitkiler, güneş ışınlarındaki yeşil renkli dalgaları kabul etmeyecek şekilde evrimleşmişti. Zira bitkilerdeki hücreler, tayftaki yeşil dalgayı yansıtarak, zayıf ancak daha stabil bir enerji kaynağına sahip oluyordu. Bir diğer ifadeyle bitkiler en güçlü enerji kaynağını stabil olmadığı için reddettikleri için yeşildi. Trevor B. Arp vd., "Quieting a noisy antenna reproduces photosynthetic light-harvesting spectra", *Science* 368/6498 (2020), 1491–1495.

7 Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, 101.

8 İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, 8–9.

İstanbul'da hem üretici hem de tüketici olarak en büyük aktör devletti. Saray piyasaya müdahil olmasa bile, pazarda kapladığı alan düşünüldüğünde, iktisadi hayata yön verebileceği anlaşılır.[9] Merkezdeki ordu, acemi oğlanlar ve bazı saray görevlileri senede bir defa olmak üzere çuha alırlardı; kumaş talebini doğrudan etkilemesi beklenen bu kalabalık daha 16. yüzyılın başlarında 15.000 kişiyi bulmuştu. Bu talep iç ticareti olduğu kadar dış ticareti de etkilemekteydi. Çünkü yeniçerilere dağıtılan çuha Selanik'te dokutulurken[10] bazı binek örtüleri Avrupa'dan gelmekteydi.[11]

Sermaye birikiminin sınırlı olduğu Osmanlı'da çeşitli iş kollarının ihtiyaç duyduğu imalathane, teçhizat, dükkân gibi taşınmazlar esnafın kendi birikimleriyle alabilecekleri yapılar değildi. Faiz hadlerinin fiilen %25'e kadar çıktığı ve kâr marjlarının bundan çok daha az olduğu düşünülürse, dış kaynakların teçhizat gibi duran varlıkların alımı için kullanılması mümkün değildi.[12] Vakıf uygulaması, esnafın ihtiyaç duyduğu bu varlıkların inşası ve korunmasının yanında, dükkanların atıl kalmayarak üretime koşulmasında da en kilit rolü üstlenmekteydi. Zira çarşılar çoğu zaman yerel bir kuruma vakfedilmiş oluyordu; esnaf kirasını vakfa vermekteydi. Vakıflar aynı zamanda birçok iş sağlamaktaydı. Esnaf veya işçi olmayanlar da pekâlâ vakıflardan bir hizmet almaktaydı. Birtakım yardımlar, ödemeler, beledi hizmetler vakıflar aracılığıyla halka ulaştırılmaktaydı. Bunlardan hiçbirinden faydalanmayan biri bile, hiç olmadı bir hamamdan, camiden yahut çeşmeden illaki istifade etmekteydi.[13] Benzer bir gözlemi Tournefort da yapmakta.[14] Başkentte dilenci olmamasına hayret eden Thevenot,

---

9 Edhem Eldem, "Istanbul: from imperial to peripheralized capital", *The Ottoman City between East: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, ed. Edhem Eldem vd. (Londra: Cambridge University Press, 1999), 162.

10 Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *The Journal of Economic History* 29/1 (1969), 118.

11 Halil Sahillioğlu, "Yeniçeri Çuhası ve Il. Bayezid'in Son Yıllarında Yeniçeri Çuha Muhasebesi", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3 (2012), 417.

12 Mehmet Genç, "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi* 42 (2014), 15.

13 Amy Singer, İyilik yap denize at, *Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik*, çev. Ali Özdamar (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 138.

14 Joseph Pitton de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan Ali Berktay (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), 63–64.

SİR DUDLEY NORTH'UN İKTİSAT DÜŞÜNCESİ

İngiliz yayıncı John Murray 1822'de, Sir Dudley North tarafından kaleme alınmış Ticaret Üzerine Söylev (Discourse on Trade) eserinin bir kopyasına ulaşır ve iki önemli iktisatçı dostu John Ramsay McCulloch ve David Ricardo'ya bu eseri hemen ulaştırır. McCulloch'a yazdığı mektuba "Sevgili Bayım" diye başlayacaktı David Ricardo. "Sir Dudley North'a ait Ticaret Üzerine Söylev'in kopyasını temin ettiği için Bay Murray'e teşekkürlerimi ilettim. Bu kadar erken bir dönemde, bu denli isabetli tasarılara sahip biri olduğunu bilmiyordum."[1] McCulloch da hakeza hayranlığını gizlemiyor eserinde:

> "Sir Dudley yalnızca devrinin hâkim önyargılarından sıyrılmakla kalmamış, yeni yeni moda olan ve gözden kaçabilecek rafine hataları saptama basiretini göstermiştir. 1691 tarihli eseri, öncüllerine kıyasla, ticarî hayatın esaslarına ilişkin çok daha ehil ifadeler içerir. O, en başından itibaren, ticari serbestiliğin münevver bir savunucusudur. O kendinden öncekiler gibi bir hususun alimi, ötekinin cahili değildi. Sistemi insicamlı ve eksiksizdir. Ticari işlerde milletlerin bireylerle aynı çıkarlara sahip olduğunu gösterir ve tüccar lehine olan bir uygulamanın kamu aleyhine olacağı inancının saçma olduğunu göstermiştir. Para darbına konan senyoraja duyulan saygı ve lüks tüketimi kısıtlayıcı yasaklar, ki ö dönem oldukça revaçtaydı, Sir Dudley tarafından aydınlatılmıştır.[2]

Sir Dudley North'un fikirleri uzun bir süre İngiliz iktisatçıların gündemine girmedi. Stuart hanedanının son çeyrek yüzyılında Tory menşeili yayımların sansüre uğraması sebebiyle, 1691 yılında basılan *Ti-*

---

[1] George Dorian Choksy, *An Epistemological Analysis of the Economic Writings of Sir Dudley North* (Knoxville: University of Tennesse, yayımlanmamış doktora tezi., 1986), 14.

[2] John Ramsay McCulloch, *A discourse on the rise, progress, peculiar objects, and importance, of political economy* (Londra: A. Constable, 1825), 37.

caret Üzerine Söylev kısa bir süre sonra toplatılıp imha edildiği tahmin edilmekte; bir diğer açıklama da Söylev'in görmezden gelindiği yönünde.[3] 1680 sonrasında sıkı bir kralcı imajıyla kamusal alanda boy gösteren Dudley North, Muhteşem Devrim'den sonra kırsalda sade bir hayat yaşamaya başladı. Ancak kamusal hayattan sadece biyolojik bedeni değil, birçok Tory kökenli risale yazarının başına geldiği gibi, düşünceleri de çekildi.[4]. Chomsky'e göre Sir Dudley North'un çalışmalarının gölgede kalmasının bir diğer sebebi, 1680'lerin sonunda tartışılmaya başlanan ve 1696'da hayata geçirilen –ancak beklenen etkiyi yapamayan- Büyük Yeniden Darp (Great Recoinage) hareketine dair fikirleriydi.[5] Zaten tüccarımızın kitabı, para reformunu savunan III. Wiliam hükûmetince bastırılmıştı.[6] Sebebi ne olursa olsun, Sir Dudley North'un iktisadi fikirleri, doğası itibariyle her ne kadar liberal bir çizgide olursa olsun, düşünce sahasında uzun süre hak ettiği saygıyı görmedi. Ancak daha sonrasında Karl Marx, John Stuart Mill gibi düşünürlerin yazılarında kendine yer bulabildi.

North'un fikirleri bir tarafıyla 17. yüzyılın ruhuna uygun bir tarafıyla aykırıdır. Çağın fiskal problemlerini çözmek isteyen her düşünür gibi devletçidir, ancak getirdiği çözümler itibariyle liberaldir. Diğer bir ifadeyle Merkantilist düşünürlerle ayrıldığı nokta, merkezi devletin nasıl oluşturulacağıyla ilgilidir. Para, faiz, emek gibi konularda daima serbest piyasa vurgusu yapmış ve müdahalenin bir çözüm olmadığını savunmuştur. Aslında 17. yüzyılda serbest ticaret yanlısı düşünürler yok değildi. Hemen hepsi iktisadi ve sosyal hayattaki kontrol mekanizmalarının terk edilmesi gerektiğini düşünüyordu ancak cari sistemin neyle ikame edileceğine dair pek bir tavsiyede bulunmuyordu. Josiah Child'ın serbest ticaret doktrini bunun iyi bir örneğidir. Hasılı, 17. yüzyılda John Locke gibi proto-liberalist diyebileceğimiz düşünürler vardı; Dudley North yalnız sayılmazdı.[7]

---

3 Hutchinson, *Before Adam Smith*, 79.

4 Abbyy, "The Tory Origin of Free Trade", 335-371.

5 Choksy, *An Epistemological Analysis of the Economic Writings of Sir Dudley North*, 134.

6 Abbott, *Under the Turk in Constantinople*, 404–406.

7 William Letwin, *The Origins of Scientific Economics, English Economic Thought 1660-1776* (Londra: Routledge, 1963), 198–199.